

A Palásthy-eset

HIÁNYZÓ FEJEZET ALGYÓ TÖRTÉNETÉBŐL

Pusztaszer környékének északi részét a török után Kecskemét bérlete a mindenkorai tulajdonosoktól. Polgárai részint állataikat legeltették erre, részint belterjes kultúrát teremtettek: dohányt termesztettek. 1823-ban a város ügyésze, Katona József *A kecskeméti pusztákról* című történelmi dolgozatában ezt írta: „a kertészekből valóságos gyarmatot állítottak — az életet és természetet a legkellemesebb tenyésztetbe hozták; egyszóval Pusztaszer (így. amint van) a gyönyörűségnek valóságos tanyájává vált”. Anyás, Baks, Dóc, Hantháza, Rákos, Serkéd, Sövényháza, Szaporhegy, Tömörkény s más kisebb telepek virágzó kertészségek voltak a 18. század közepétől a 19. század második feléig. Hozzájárult ehhez Szeged is: túlsorduló népessége főként Alsó-Pusztaszer és vidékét szállta meg, s kivette részét a kertkultúrából.

A kertészközségek

1803-ban az Erdődy gróftól Pallavicini Károly (1742–1789) őrgrof özvegye, gróf Zichy Leopoldina (?–1846) vette meg az uradalmat. Már ő, még inkább fia, Pallavicini Eduárd (1787–1839), majd unokája, Pallavicini Alfonz (1807–1875) arra törekedett, hogy a korábban bérbé adott földjeit uradalmi (allodiális) kezelésbe vegye, tehát bérlőitől megszabaduljon. Az 1848-i jobbágyszabadságviszont azzal a reménnyel töltötte el a *gányókat*, a dohánykertészeket, hogy addig bérelt földjeiket megválthatják, birtokosaik lehetnek. „Hát miért ontottuk mi a vérünket a hazáért — úgymond — ha még ezután is másnak a földjén kell nyomorognunk?” — idézi őket Csongrád vármegye történetírója, Zsilinszky Mihály 1900-ban megjelent művében. S így folytatja: „Ezt a nyilatkozatot a jó (!?) Pallavicini őrgrof igen rossz néven vette; kivált mikor megtudta, hogy ezek a szegény emberek az egyenlőséget és szabadságot igen balul (!?) magyarázzák.” Az őrgrof leginkább attól tartott, hogy a kertészek kiharcolják földjeik tulajdonjogát, ezért mindent megtett, hogy elűldözze őket. 1851-ben Pallavicini Alfonz utasította jóságigazgatóját, hogy oszlassa föl a kertészségeket.

Palásthy József

A jóságigazgatóról, Palásthy Józsefről Tömörkény István két ízben is írt. Szájhagyomány alapján, de bizonyára megbízható forrásból, hiszen két rokona is szolgálta a Pallavicinieket. Burger Alajos (1830–1900), anyai ágon rokona, a nyomdász Burger Zsigmond (1818–1874) öccse, a század végén volt Palásthy utóda. Steingassner József (1856–1922), Tömörkény testvérbátyja pedig a századfordulón volt az uradalom „inspektora”, jóságfelügyelője (jóságkormányzója, jóságigazgatója — többféleképpen is nevezték; Palásthy 1836-ban „a tekintetes algyói uradalomnak kormányzó tisztartója” címmel írt alá egy Szegeddel kötött szerződést).

Tömörkény *Kabarész a csárdában* (1912) c. elbeszélésében úgy jellemzi Palásthyt, hogy „bár paraszti sorból származott, igen nagy sarcolója volt a népek”. Majd zárójelben, keserű ironiával teszi hozzá: „Ambátor ugyan talán nem is, bár-t kellene ide leírni, hanem „azért”-et. Mert a parasztból lett urat általában rossz természetűnek tartják. Talán azért, mert a paraszti élhetés minden csínját-bíját ismeri.”

Egy évtizeddel előbb, 1902-ben Tömörkény külön elbeszélést szentelt a dolognak. *A kincs az asztal alatt van* c. novellájában (a *Homokos világ* címmel 1910-ben megjelent kötetében *Hányódó kincsek* lett a címe) így jellemezte: „Ő maga igen egyszerű sorsból küzdött föl magát erre a nagy állásra, fiatal korában iparosságot tanult. Döcög és igen szép ember volt, nagy tekintélyt tartott, amihez azon idők külsőségeit is felhasználta. Ha a városban járt valami dologban, mint például dohányt átadni a kereskedőnek: kardos, tarsolyos huszár vitte utána három lépésnyire az aktákat, s ezen huszár után megint egy kardos, tarsolyos huszár következett, aki a dohányzacskót s a három nagy tájékpipát vitte.”

Czimer Károly a Palásthyakat a neves szegedi családok közt emlegeti. Tőle tudjuk, hogy leányait jeles szegedi közéleti férfiak vették nőül; Leopoldinát Osztróvszky József, Rózát Temesváry István Csongrád megyei alispán, Lizát Vedres János, Jusztinát pedig Schmidt Ferdinánd ügyvéd, utóbb szintén uradalmi jóságigazgató, tehát apósának hivatalbéli örököse. Palásthy nemességért folyamodott, meg is kapta volna, ha megéri. A megyei úriszék bírása és „első földköstölő”, azaz adókiadó bizottsági elnök is volt. „Ez tőszí mög az adót” — idézi Tömörkény a nép szavát. S ahogy írja róla: hatalmas úr, aki minden hivatalában szemben állt a néppel: mint kormányzó, mint úriszéki bíró s mint adókiadó is. „A nép, a jobbágyaság nem is szerette. Dehogy. Viszonzásul ő sem szerette azokat, sőt haragudott is rájuk, mint ez gyakran

megesik a népből származottakkal. Kölcsonösen gyűlölték egymást.”

Jellemző anekdotát is rögzít az író a hatalmaskodó inspektorról. Favágója, amikor a téli fagyban odament hozzá Palásthy, ezt találta mondani neki:

— Úgy van az, tekintetős uram, hogy a paraszté a dolog.

— Az hát — felelte a jóságigazgató. — De csak ezen a világon. A túlvilágon ti lesztek az urak.

— Mink-e? — álmélkodott a favágó, hogy a hatalmas úr is ilyen nézetet vall.

— Tík hát. Ott te nem dolgozol, ott én dolgozok. Te csak bent ülsz a forró olajos kádban, én meg tüzelek alád...

„Hát így még másvilági hitükben sem hagyta őket nyugodni” — teszi hozzá Tömörkény. Még Zsilinszky is, aki — mint láttuk — az őrgrof jóságáról s a kertészek balgaságáról beszélt, azt írta róla: „kíméletlenségével az egész kertésznép gyűlöletét magára vonta”. Ilyen volt hát Palásthy József.

Az uradalom igazgatási központjában, Algyón lakott. Tóth Béla (1857–1907), a magyar anekdota- és szállóigekincs összegyűjtője, korának érdemes novellistája, a Pesti Hírlap 1885. szeptember 1-i számában *Betyárvilág* címmel írt terjedelmes tárcájában először foglalkozott Palásthy esetével, s leírta, hogy algyói háza valóságos vár volt: „hatalmas falak, földhányások, árkok által védett telepen”. Nyilván az ő nyomán írja Tömörkény: „úgy lakott az algyói kastélyban, mint a várban: kőkerítések, zárt nehéz tölgyfakapuk védték a házat őrséggel...”

„Sztéveret falut és tanyát...”

Az inspektor — ezt megint Zsilinszky írja — szigorúan behajtotta a bérhátralékokat s kihirdette, hogy a dohánytermés beszállítása után, 1852 január elején, tehát a legkeményebb télvíz idején, minden kertész hagyja el a telepet. „különben leszedeti feje felül a háztetőt”.

Itt forrásainkban némi időrendi zavar van. Maga Zsilinszky könyvének két helyén eltérő időpontokat közöl. Az előbb idézett mondat folytatásaként ezt írja: „És úgy tett, amiként beszélt. A nép ellenszegült, ő katonái karhatalommal üzte el a védekezőket. A szétkergetett nép az úgynevezett „nagyasszony rétyén” verődött össze, és bosszút esküdött Palásthy ellen, akit aztán februárban harminc lovas betyár éjjel megtámadott és meggyil-

kolt. Így pusztult el az ellentmondást nem tűrő és kegyelmet nem ismerő ember; s utána elpusztult az anyási és hantházi, majd — egy évvel később — a többi kertészség is, kivéve Csanyt...”

Vagy száz lappal előbb Zsilinszky azt írta: „Algyón — amint lentebb majd bővebben fogjuk elbeszélni — 1851. nov. 28-án este harminc fegyveres lovas rabló megrohanta az uradalmi felügyelőt, azt agyonlőtte, az uradalmi pénztárt — mintegy harmincezer forinttal — kirabolta.”

Tömörkény 1912-ben a kiderítetlen esetek példaként idézi föl Palásthy meggyilkolását. Egy kortárstól így hallotta: „egyesek szerint húsz, mások szerint negyven lovas ember ostrom alá vette a házat, elfoglalta, s Palásthy-nak válogatott kínzások közt a lelkét vette. Ha volt neki — teszi hozzá a mesemondó...” Tíz évvel előbb kicsit ő is más számokat írt: „egy decemberi (!) alkonyaton” „az algyói körülfallazott házában”, „harminc, mások szerint ötven lovas ember rohanta meg és aláverte”. Tóth Béla 1852 decemberére teszi a dolgot, és 32 főnyi lovasszapatról beszél. Palotás Fausztin (1855–1922) „Öreg sárzsi” álnévén Békési Antalnak (Rónak) először 1897-ben *Betyárok*, később *Sötét idők* címmel megjelent kötetében *A nagyasszony rétye* című elbeszélésben elevenítette föl az eseményeket; ő szintén 1852 februárját emlegeti, és szerinte nyolcvan lovas betyár vette körül gyűrűkét a tisztartó udvarházat.

De mindegy ez már — hogy Tömörkény stílusában fejezzem ki magam. Akár 1851 novemberében, akár 1852 februárjában vagy decemberében, s akár húsz, akár nyolcvan betyár tette is, Palásthyt megölték. S akár Palásthy, akár utóda, de Pallavicini Alfonz parancsára *sztéverette* a virágzó kertészközségeket.

Tömörkény első novellájában azt bizonyítja, nem egyszerű rablógyilkosság volt — mint Tóth Béla tárgyalta — Palásthy megölése, kirablása, hanem népitélet. Hallgatólagosan annak a néphagyományban gyökerező nézetnek ad igazat, amely szerint a betyár a sanyargatott nép védelmezője, a nép ellen elkövetett bűnök megtorlója. Az egész népköltészet, a Rózsa Sándor-kultusz mind ezt igazolja. S ebben az esetben így is történt. A betyárok — nem ugyan a törvény, s nem a mi erkölcsi

fölfogásunk szerint, hanem a maguk módján — igazságot szolgáltatottak.

Tömörkény novellájának az a csattanója, hogy 1875-ben véletlenül derült ki: Palásthy megmaradt arany- meg ezüst-neműi a városházán, egy íróasztal alatt, nagy ládában pihentek huszonhárom éven át. „De senkinek sem jutott az eszébe, hogy a láda tetejét fölnyissa. Mert mindenki tudta, hogy az a láda nem övé.”

A néma forradalom

A mi történetünknek más a csattanója. 1937. február 4-én országvizsgáló útján a Pallavicini-uradalom földjére érkezett Kovács Imre, a falukutató író. S amit hallott, fölkatatott, megírta *A néma forradalom* címmel — akkoriban nem szokatlanul — már március elején megjelent könyvében. Azt, hogy 1852-től 1926-ig a Pallavicini-uradalom nyolc kertészközséget pusztított el, *vert szét*. Anyás végképpen 1880-ban semmisült meg. Elpusztítását meg élő szemtanúk elbeszélése nyomán örökítette meg. „Egyszerűen megjelentek az uradalom emberei, a háztetőt lehúzták, a falak tövét elvagták, és a falakat ledöntötték. Dócon 1926-ban 40 házat vertek így szét.”

József Attila *Hazám* című költeménye a Szép szó 1937 júniusi számában jelent meg. Az előtte való hetekben — áprilisban, májusban — írhatta. Ekkoriban kerülhetett kezébe Kovács Imre könyve, s ebben olvasta a Pallavicini-uradalom szétvert községeinek történetét. Ez a szomorú népsors megihlette.

A földesúr, akinek sérvig emelek tönköt, gabonát, csakányosokkal pusztia tért nyit, szétveret falut és tanyát.

A szétveret Kovács Imre szövegében különféle változataival (*sztévert, vereték szét, szétvereti, szétveretik, vertek szét, szétverés, verje szét, verték szét*) éppen tucatszor fordul elő. Elégyszer ahhoz, hogy a költőre oly mélyen hasson: versébe emelje.

A *Hazám* e versszakának olvastán, hallatán nekünk Anyás, Baks, Csibeháza, Dilitor, Dóc, Hantháza, Hatrongyos, Kötörös, Kutabond, Pitricsom, Pünkösdkút, Sírőhegy, Sövényháza és Szentgyörgy *sztéveretett* házai jussanak eszünkbe. S erre emlékeztet Algyón a Szabó József közlése szerint máig emlegetett belterületi földrajzi név: a Palásthy-ház, a Kastélykert u. 63. sz. alatt. Nyilván nem ugyanaz már, mint amely 1851-ben állott, de a hely őrzí emlékét. Olykor a hérosztratoszi nevezetesség is taníthatja az utókort.

1958 táján Vaszy Viktor operát tervezett a Palásthy-esetről. Vajon maradt-e nyoma hagyatékában?

PÉTER LÁSZLÓ

CSERI LÁSZLÓ

Gyűrődések
és
Családi
album
I.—XXX.
című
sorozatából

